

Examen HAVO

2025

tijdvak 1
dinsdag 13 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Hobbits, Hooligans en Vulcans

Tegen democratie is een boek van de Amerikaanse filosoof Jason Brennan. Daarin schrijft hij dat je tijdens verkiezingen burgers in drie soorten kiezers kan opdelen. Hij noemt ze Hobbits, Hooligans en Vulcans. Elk van deze groepen kiezers heeft kenmerkende eigenschappen:

tekst 1

- Hobbits weten niet veel van politiek en laten de boze buitenwereld het liefst voor wat die is.
- Hooligans verdiepen zich alleen in politiek om hun eigen mening bevestigd te krijgen. Ze zijn overtuigd van hun eigen gelijk.
- Vulcans denken als enige rationeel en filosofisch na over politiek en denken niet alleen vanuit zichzelf.

bron: Jason Brennan, Against Democracy, 2016

De Vulcans vormen de kleinste groep. De Hobbits en Hooligans vormen volgens Brennan bijna de hele Amerikaanse bevolking. Toch kunnen ze volgens hem beter niet deelnemen aan politiek.

Ook Plato verdeelt de samenleving in drie groepen: mensen die moeten leidinggeven, mensen die de staat moeten bewaken en mensen die moeten werken.

- 2p   1   Leg uit dat Plato's verdeling in drie groepen voortkomt uit zijn mensbeeld. Leg vervolgens uit dat Plato Vulcans ideale heersers zou vinden.

Brennan is tegen democratie. Volgens hem hebben burgers niet genoeg kennis om te participeren in politiek. Brennan schrijft:

tekst 2

Je zou kunnen tegenwerpen: 'Kiezers hoeven geen politiek expert te zijn. Ze moeten net genoeg weten om de zittende klojo's eruit te gooien wanneer ze hun werk slecht doen.' Maar om te weten of de klojo's hun werk slecht doen, heb je een heleboel sociaalwetenschappelijke kennis nodig. Kiezers moeten weten wie de zittende klojo's zijn, wat ze gedaan hebben, wat ze hadden kunnen doen [...], en of de nieuwe uitdagers wel beter zullen zijn dan de zittende klojo's. Over het algemeen hebben kiezers hier geen enkele kennis van. Ze weten meestal niet wie de macht heeft, of wat voor macht deze mensen hebben. [...] Vaak weten ze zelfs niet of zaken [zoals criminaliteitscijfers of de economie] beter of slechter zijn geworden.

bron: Jason Brennan, Against Democracy, 2016

Joseph Schumpeter is niet tegen democratie, maar zou het wel met Brennan eens kunnen zijn dat kiezers niet genoeg kennis hebben om deel te nemen aan politiek. Schumpeter geeft vier redenen waarom participatie volgens hem weinig oplevert.

- 2p   **2**   Geef een argumentatie **voor** Brennans opvatting in tekst 2 dat kiezers onvoldoende kennis hebben om deel te nemen aan politiek. Gebruik daarbij **twee** van Schumpeters redenen waarom participatie volgens hem weinig oplevert.

In het model van democratie als markt is democratische participatie van burgers volgens Schumpeter wel nodig.

- 1p   **3**   Leg dit uit.

Schumpeter wil met zijn model van democratie als markt een realistische beschrijving van democratie bieden en noemt vier voordelen van dat model. Schumpeter heeft kritiek op het democratische ideaal van John Stuart Mill en Jean-Jacques Rousseau.

- 2p   **4**   Leg deze kritiek van Schumpeter uit.
Beargumenteer vervolgens met **een** van de voordelen van democratie als markt of jij het eens bent met deze kritiek.

Volgens Brennan denken veel filosofen dat een ongeïnteresseerde en onwetende Hobbit door mee te doen aan politiek in een rationele Vulcan kan veranderen, die wel inhoudelijk over politiek kan nadenken en oordelen. Brennan is het daar niet mee eens. Hij stelt dat Hobbits hooguit in Hooligans kunnen veranderen. Net zoals de meest fanatieke supporters hebben Hooligans een zeer uitgesproken mening en bekijken ze alles vanuit hun eigen perspectief. Ze kijken vaak neer op mensen die een andere opvatting hebben, stelt Brennan.

Mill is voor betrokken burgerschap en legt zijn kritiekpunten op een regering van experts uit aan de hand van het idee van een goede despoot.

- 2p   **5**   Beargumenteer met **twee** van Mills kritiekpunten op een regering van experts of jij het met Brennan eens bent dat Hobbits **niet** betrokken moeten worden bij politiek.

Brennan legt zijn kritiek op democratie uit door de uitkomst van verkiezingen te vergelijken met het halen van een cijfer voor een toets.

tekst 3

Stel je voor dat een docent tegen haar klas van 210 miljoen leerlingen zegt: 'Over drie maanden hebben jullie een toets. Je zal geen persoonlijk cijfer krijgen. In plaats daarvan zal ik al jullie cijfers optellen en krijgen jullie allemaal het gemiddelde.'

Niemand zal gaan leren voor zo'n toets en het gemiddelde cijfer zal een onvoldoende zijn.

bron: Jason Brennan, Against Democracy, 2016

- 1p   **6**   Robert Nozick heeft kritiek op democratie als staatsvorm.
Geef met Nozicks opvatting **en** tekst 3 een argument **tegen** democratie.

Democratie wordt vaak gedefinieerd op basis van de kernwaarde gelijkheid. Democratie en het stemrecht dat daarbij hoort, geven uitdrukking aan het idee dat alle burgers gelijk zijn.

Democratie kan ook worden gedefinieerd op basis van de kernwaarde vrijheid.

- 2p   **7**   Geef een definitie van democratie waarbij je ingaat op vrijheid als kernwaarde.
Geef vervolgens een vooronderstelling bij deze definitie.

Brennan stelt als alternatief voor democratie een epistocratie voor. Een epistocratie is een nieuw bedachte staatsvorm waarbij de macht in handen is van mensen met politieke kennis. Kiezers die goed geïnformeerd zijn over de politiek moeten daarbij meer invloed hebben dan kiezers die dat niet zijn.

Brennans epistocratie sluit aan bij Mills opvatting over stemrecht.

1p   **8**   Leg dit uit.

Robert Dahl geeft tien voordelen van een democratie.

2p   **9**   Beargumenteer of jij het eens bent met Brennan dat de democratie in een epistocratie moet veranderen. Ga daarbij in op **twee** door Dahl genoemde voordelen van democratie.

Opgave 2 De Platoschool

De documentaire *De Platoschool* gaat over een basisschool in Amsterdam die in 1983 werd opgericht door een groep ouders. Op deze school kregen kinderen naast de gebruikelijke basisschoolstof ook les in Indiase taal, dans en meditatie. De school was behalve op spirituele uitgangspunten ook gebaseerd op ideeën uit de filosofie en kreeg de naam 'Platoschool'.

In de documentaire wordt duidelijk dat de Platoschool streng werd geleid. De docent bepaalde alles en duldde geen tegenspraak. Kinderen kregen vanaf de kleuterklas veel huiswerk om goed te presteren.

Paul van Oyen, een betrokkene bij de oprichting van de school, vertelt:

tekst 4

De hele school was een buitenbeentje. Zeker in die tijd: een tijd van democratisering in het onderwijs, een tijd van vrijheid, blijheid. Het ging overall om 'persoonlijke ontwikkeling' en 'alles zelf doen'. Er mocht in het onderwijs vooral geen hiërarchie zijn, vooral geen gezag. Het heersende idee over onderwijs was: leerlingen moeten het allemaal zelf uitzoeken. Dat was bij ons op de Platoschool niet aan de orde.

bron: 2Doc, De Platoschool, 2023

Van Oyen zou het eens kunnen zijn met Plato's opvatting dat democratie een negatief effect heeft op het karakter van mensen.

1p 10 Leg uit dat tekst 4 aansluit bij deze opvatting van Plato.

Amy Gutmann maakt een onderscheid tussen onderwijs voor democratie en onderwijs door democratie.

Je kunt je afvragen of op de Platoschool onderwijs door democratie mogelijk is.

2p 11 Geef weer wat onderwijs **voor** democratie inhoudt.

Geef vervolgens met tekst 4 een argument dat op de Platoschool **geen** onderwijs **door** democratie mogelijk is.

In de documentaire vertellen oud-leerlingen dat ze na de Platoschool moeite hadden om aansluiting te vinden met de wereld buiten de school. Ze geven aan dat ze bijzondere vakken hadden gevolgd zoals Indiase dans en meditatie, maar ook dat ze niet wisten hoe de maatschappij in elkaar zat of hoe ze onderling conflicten moesten oplossen zonder de autoriteit van een volwassene.

De documentairemaker heeft zelf op de Platoschool gezeten. Zij vindt dat leerlingen van de Platoschool niet dezelfde kansen hebben gekregen als leerlingen op andere basisscholen:

tekst 5

Zijn die eigen initiatieven van ouders wel zo'n goed idee? Moeten we kinderen niet beschermen tegen de gekte van idealistische ouders? Ik denk van wel. Je mag ze thuis meegeven wat je wil, maar als je kinderen dezelfde kansen wil bieden in de rest van hun leven moet je ze na de basisschool zo gelijk mogelijk afleveren.

bron: vprogids.nl, Een harde les, 2023

Gutmann en Gert Biesta hebben verschillende opvattingen over het vraagstuk of onderwijs leerlingen moet opvoeden tot democratische burgers. Gutmann pleit voor gedeelde zeggenschap van staat, ouders en onderwijsprofessionals. Biesta pleit voor ruimte om op school politiek te bestaan.

- 4p 12 Beargumenteer of jij het eens bent met de uitspraak in tekst 5 dat onderwijs leerlingen gelijke kansen moet bieden. Ga daarbij in op:
- Gutmanns opvatting dat ouders niet als enige zeggenschap over onderwijs moeten hebben,
  - Biesta's opvatting over politiek bestaan,
  - het spanningsveld tussen indoctrinatie en vrijblijvendheid, en
  - het voorbeeld van de Platoschool.

Volgens Milton Friedman moet de overheid onderwijs financieren vanwege externe effecten van onderwijs.

- 2p 13 Leg met **een** extern effect uit in welk opzicht de overheid zich volgens Friedman **wel** met het onderwijs op de Platoschool mag bemoeien. Leg vervolgens uit in welk opzicht de overheid zich volgens Friedman **niet** mag bemoeien met wat er op de Platoschool wordt onderwezen.

Als leerlingen op de Platoschool iets deden wat niet mocht, bijvoorbeeld op hun stoel wippen, dan bedacht de directeur een kwetsend gedicht dat die leerling moest overschrijven. Bijvoorbeeld:

tekst 6

De schedelinhoud van John
leek wel enen ballon
toen hij leuk op de trappen
wat keet stond te trappen.

bron: 2Doc, De Platoschool, 2023

Deze gedichten werden door de directeur gebundeld. De bundel werd verspreid onder ouders en leerlingen. Ook mensen van buiten de school konden de bundel kopen. Leerlingen werden daarin bij naam genoemd en er werd openlijk om ze gelachen.

Pas in de documentaire durven sommige oud-leerlingen te vertellen dat de bundel met gedichten kwetsend was en dat ze daar nog altijd last van hebben.

Volgens John Stuart Mill moeten kwetsende meningen niet verboden worden.

- 1p 14 Geef met deze opvatting van Mill een argument **voor** het verspreiden van de bundel met kwetsende gedichten.
- 1p 15 Geef aan wanneer er volgens Mill een reden zou zijn om de vrijheid van meningsuiting in te perken.

Een jongen die op de Platoschool heeft gezeten, zegt in de documentaire:

tekst 7

Ik ging als kind met volle energie de wereld tegemoet en die wereld wilde mij op de Platoschool kneden op een manier waar ik moeite mee had. Het gevoel 'ik mag zijn wie ik ben' – dat mocht niet.

bron: 2Doc, De Platoschool, 2023

Volgens Jean-Jacques Rousseau is er een onderscheid tussen 'zelfliefde' en 'eigenliefde'.

- 2p 16 Leg uit dat mensen volgens Rousseau door het samenleven hun natuurlijke vrijheid zijn verloren, met:
- Rousseaus begrippen 'zelfliefde' en 'eigenliefde', en
  - tekst 7.

Op een gegeven moment komt de Platoschool slecht in het nieuws vanwege een onveilige sfeer voor leerlingen en docenten. De directeur en twee docenten worden bestraft door de rechter en moeten een boete betalen, maar de school met een ondemocratische levensovertuiging wordt niet verboden.

Volgens Hans Kelsen veronderstelt democratie een relativistische wereldbeschouwing.

- 2p   **17**   Geef weer wat een relativistische wereldbeschouwing inhoudt. Leg vervolgens uit dat het verbieden van de Platoschool **niet** past bij een relativistische wereldbeschouwing.

Uiteindelijk loopt het leerlingenaantal van de Platoschool terug en sluit de school in 2002 haar deuren. Ondanks alles wat er is misgegaan op de Platoschool kijken sommige oud-leerlingen ook positief op de basisschool terug. Ze geven bijvoorbeeld aan dat ze de meditatie-, zang- en danslessen als culturele verrijking hebben ervaren. Ouders geven aan dat de school positief heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van hun kinderen.

Je kunt zeggen dat de Platoschool gebaseerd was op de volgende definitie van menselijke bloei: kinderen laten uitgroeien tot gelukkige mensen met een spiritueel en filosofisch bewustzijnsniveau.

Dahl gaat er in zijn opvatting over menselijke bloei vanuit dat mensen zelfstandig, verantwoordelijk en betrokken zijn.

- 1p   **18**   Beargumenteer of de definitie van menselijke bloei van de Platoschool volgens jou aansluit bij Dahls opvatting over menselijke bloei.

Opgave 3 Alle mensen zijn sterfelijk

De roman *Alle mensen zijn sterfelijk* van de filosoof Simone de Beauvoir gaat over een man, genaamd Fosca, die in de dertiende eeuw in Italië is geboren. Door het drinken van een magisch drankje is hij onsterfelijk geworden. Tijdens zijn eeuwenlange leven doet hij veel ervaring op met politiek en macht. Hij moet strijden als heerser van een stadstaat, hij trekt de oceaan over met de legers van de keizer en hij raakt betrokken bij de Franse Revolutie. Gedurende zijn leven worstelt hij met het aangaan van relaties met de sterfelijke mensen om hem heen. Enerzijds wil hij hen met alle kennis die hij heeft beschermen en anderzijds moet hij hen vrij laten om hun eigen leven te leiden. Zijn lange leven dreigt hem soms onverschillig te maken, maar hij blijft zoeken naar een goede manier om met het leven om te gaan.

Aristoteles beantwoordt de vraag naar het goede leven met het begrip deugd.

- 2p 19 Geef weer wat het begrip 'deugd' inhoudt volgens Aristoteles.
Leg vervolgens Aristoteles' begrip 'deugd' uit met een voorbeeld uit Fosca's leven.

In het middeleeuwse Italië regeert de onsterfelijke Fosca over de stadstaat Carmona. De inwoners van Carmona, die familie of vrienden van elkaar zijn, hebben een sterke voorkeur om op hun eigen, gezamenlijke manier te leven. Ze zijn bereid om de stad met gevaar voor eigen leven te verdedigen.

Fosca verliest juist de wil om zich voor de stad in te zetten. Voor hem is Carmona slechts een verzameling individuen. Hij vindt dat een rechtvaardige leider zich alleen zou moeten inzetten voor de toename van individuele vrijheid en welvaart.

Michael Sandel heeft vanuit het communitarisme kritiek op het liberalisme.

- 2p 20 Leg met het voorbeeld van Fosca en de andere inwoners van Carmona uit:
- wat het communitarisme inhoudt, en
  - wat het liberalisme inhoudt.

Volgens Sandel is neutraliteit in een democratie niet mogelijk.

- 1p 21 Leg uit dat Fosca's idee van een rechtvaardige leider volgens Sandel **niet** neutraal is.

Sandel vindt neutraliteit in een democratie niet alleen onmogelijk, maar ook onwenselijk.

- 1p 22 Leg dit uit.

Een paar eeuwen later dient Fosca de christelijke keizer Karel V als politiek adviseur. Fosca haalt Karel V over om zijn rijk snel en met al het nodige geweld uit te breiden. De christelijke Karel V blijft twijfelen of hij wel naar de wil van God handelt. Hij vraagt zich af wat God van al dat bloedvergieten zou vinden.

Volgens Friedrich Nietzsche is de moraal van het christendom een 'slavenmoraal'.

2p 23 Leg dit uit.

Leg vervolgens uit dat Karel V volgens Nietzsche **geen** Übermensch is.

Fosca is erbij als Karel V door de paus ingehuldigd wordt tot keizer van het Heilige Roomse Rijk.

Niet iedereen vindt het goed dat een staatshoofd door een religieuze leider zoals een paus kan worden ingehuldigd.

Paul Cliteur maakt een onderscheid tussen het multiculturele model en de lekenstaat.

2p 24 Leg uit of een inhuldiging van een staatshoofd door een paus mogelijk is in een lekenstaat.

Beargumenteer vervolgens of jij vindt dat een inhuldiging van een staatshoofd door een paus mogelijk is in het multiculturele model.

Een van de laatste politieke avonturen van Fosca speelt zich af rond de Franse Revolutie waar het vrijheidsideaal wordt verbonden aan het idee van een sociaal contract.

Volgens Rousseau worden in een directe democratie vrijheid en gelijkheid met elkaar verzoend door het sociaal contract.

2p 25 Leg uit dat burgers in een directe democratie volgens Rousseau vrij kunnen zijn, met:

- het begrip 'sociaal contract', en
- de verhouding van vrijheid en gelijkheid.

De schrijver van de roman over Fosca, De Beauvoir, staat vooral bekend om haar feministische boek *De tweede sekse*. In dit boek bekritiseert ze de door mannen gedomineerde maatschappij waarin vrouwen worden onderdrukt. Het boek veroorzaakte in de jaren 50 van de vorige eeuw een schandaal. Het Vaticaan plaatste het zelfs op een lijst met verboden boeken. De mannelijke collega's van De Beauvoir waren woedend, omdat ze met haar feministische opvattingen de Franse mannen zou hebben beledigd.

Volgens Bhikhu Parekh zou in sommige gevallen een verbod op groepsbelediging gerechtvaardigd zijn. Er zijn verschillende bezwaren tegen een verbod op groepsbelediging. Parekh verdedigt zich tegen drie van deze bezwaren.

2p 26 Geef Parekhs verdediging weer tegen **een** van die drie bezwaren. Leg met deze verdediging uit dat het boek *De tweede sekse* volgens Parekh **niet** verboden zou moeten worden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.